

És szörnyűségeket tudunk meg

BESZÉLGETÉS MAJTÉNYI ERIKKEL

Majtényi Erik romániai magyar író Bukarestben lakott. Temesvárról költözött oda, ahol 1922 szeptemberében született.

Szenvedélyesen pazarolta az ember Majtényi Eriknél az idejét. Nyaranta még este fél tíz-kor is világosság volt, ültünk a teraszon mint korán érkezett kísértetek, és Erik mesélt.

— Egyszer magnót hozok, hogy mikrofonba mondd majd a történeteket.

Erik elhallgatott.

— Nem bánom — mondta aztán. — De ne te hozd, majd inkább én megyek el a mikrofonodhoz.

Így született meg a terv Bukarestben és készült el a beszélgetés Budapesten — a folytatás reményével. De utolsó éveiben Majtényi Erik gyógykezelésért járt Budapestre, s mielőtt betöltötte volna hatvanadik évét, 1982 januárjában meghalt. Így folytatás nélkül maradt ez a beszélgetés, amely így is egy rendkívül izgalmas írói pálya képeit mutatja meg.

*

— Erik, többször szerepelsz Szász János Szobor a hóban* című könyvének helyzetrajzaiban. Engem a Történet hősök nélkül című helyzetrajz érdekelne. Pontosabban a benne foglalt, félig elmondott történet másik fele. Ki volt N., akit ki kellett zárni az írószövetségből? Mi volt Savin Bratu szerepe az ügyben? Mi a tiéd? És másoké, akik esetleg nem szerepelnek Szász János Történet hősök nélkül című helyzetrajzában?

— Ötvenhat tavaszán, ha jól emlékszem áprilisban, nagy botrány tört ki: Alexandru Jart ki kellett zárni — nem az írószövetségből, a pártból. Azért, mert egy gyűlésen, amelyen Gheorghiu Dej is részt vett, szóba hozta, hogy vajon kit terhel a felelősség a Duna—Fekete-tenger-csatorna felelőtlen építkezéseiért? A szellemi életben, az irodalomban alkalmazott adminisztratív módszerekért? Egyébként az adminisztratív módszerek alkalmazása magától Alexandru Jartól sem volt idegen. De ez itt Pesten is így volt, ugye? Ahhoz képest, hogy ötvenhatot írtunk, s hogy Jar a francia ellenállásban harcolt a fasizmus ellen, hogy ezért a Becsületrend lovagja lett, hogy a feleségét a nürnbergi lágerben lefejezték — nagyon kemény ítéletnek számított a kizárás. Hárman elleneztek: Veronica Porumbacu, Szász János meg én. Veronica Porumbacu hamar elállt a véleményétől. Szász kijelentette, hogy nem ismeri ezt az embert, amit pedig hallott róla, az neki kevés ahhoz, hogy megszavazza a kizárást. Tartózkodni fog. Erre föl rám irányították az ösztüzet. Elmondtak mindennek, s mivel továbbra is kitartottam, kaptam egy levélkét, Savin Bratu írta, aki szintén a földrengés áldozata lett. Így hangzott a levél: „Becsületes ember vagy, mi többiek majd később szégyellni fogjuk magunkat.” Az ülés délután öttől reggel ötig húzódott el, már mindenki dög fáradt volt, amikor a szavazásra sor került. Utoljára megkérdeztek, hogy fenntartom-e az álláspontomat? Határozott igennel válaszoltam, ennek ellenére két perc múlva feltartottam a kezemet, és a kizárást én is megszavaztam. Nem tudom, hogy miért. Lehet, hogy a hátam mögött ülő Bratu emelte föl a kezemet. Szász János így látta. De hogy tényleg így volt-e, arra nem emlékszem. Az is lehet, hogy az elmúlt tíz esztendő emelte föl a kezemet és nem Savin Bratu. A kizárás után Jar, aki ott lakott

* Bukarest, Kriterion, 1979.

valahol a Triumf vendéglőnél, s így valamennyire a szomszédom volt, odajött hozzám, hogy kísérjem el, mert egyedül nem mer haza menni. De mielőtt haza ment volna, bejött hozzám. Alexandru Jar, az egykori illegalista ott zokogott a dolgozószobámban, én a hálószobában költögettem a feleségem, hogy főzzön nekünk kávé.

— Az ülés harmadnap folytatódott, mivel csak a kizárásig jutottunk el és nem a konklúzióig. Már okultam abból, hogy az ember minden további nélkül csak úgy emelgeti a karját. Alaposan felkészültem. Négy példányban gépeltem le a felszólalásomat, amelyben elmondtam, hogy lábbal tiptortuk a lenini pártnormákat, beszéltem a párttitkárunkról, aki a szavazás előtti szünetben levitt a székház kertjébe és erkölcsi nyomást gyakorolt rám, s egyúttal lemondtam az írószövetségben viselt titkári tisztségemről. Tizennégyen szólaltak fel ellenem. Egyikük azt javasolta, hogy engem is zárjanak ki a pártból, de ezt már elég gyorsan letorkollták. Másnap levelet kaptam az írószövetségtől, hogy külön is adjam be a lemondásomat. Pedig a felszólalásomban, amiből egy-egy példányt adtam az írószövetségnek és a pártközponti kiküldöttnek, benne volt. Levélben is lemondtam. Az írószövetség titkári fizetésemet — a hónap közepén jártunk — pontosan az ülés napjáig folyósította.

— *Az erkölcsi nyomás, amiről csupán érintőlegesen beszéltél, valószínűleg az eszmével zsarolás szinonimája volt. Csak annyit szeretnék kérdezni, hogy érdekes-e a párttitkár személye?*

— Érdekes, nagyon érdekes. De vissza kell fordulnom a történetben ahhoz, hogy beszélhessek róla. Az egész Jar-ügy, mint a rossz regényekben, ugyanannak a Mihai Novicovnak a kezén ment keresztül, akivel a felszabadulás után Iaşiban lett volna jó találkoznom, ha Novicov elvtárs, a helyi pártlap főszerkesztője föl mert volna keresni engem, a deportált fasisztát. Vagyis ugyanaz a Mihai Novicov, akivel a háború alatt antifasisztaként voltunk együtt a lágerbe. Erre az együttlétre emlékeztetett a szavazás előtti szünetben. Sétáljunk egy kicsit, úgy mint azelőtt, a lágerben, mondta. És karonfogva vitt le az írószövetség székházának kertjébe, ahol figyelmeztetett, hogy a saját érdekemben vonjak vissza mindent. Amitől én ideges lettem, és azt válaszoltam, hogy inkább negyvenötben törődött volna az érdekeimmel.

— *Negyvenötben? Akkor mi történt?*

— *Legutóbbi könyvemben, a Hajóharang a Hold utcában** címűben sok mindent megírtam. Tulajdonképpen mindent. Néhány dolgot kivéve, amelyek miatt a könyvem talán nem jelenhetett volna meg. Úgy látom, beszélgetésünkben egyre inkább ahhoz a néhány dologhoz közeledünk. Megírtam a könyvemben, hogy a háború alatt *Tirgu Jiuban* voltam lágerben. A felszabadulás napjának éjszakáján, 1944. augusztus 23-án, jó néhányan antifasisztákból egy ellenséges állam honpolgáraivá vedlettünk át. Ezen a napon a vasgárdisták kiszabadultak, a nem magyar kommunisták kiszabadultak, a magyarok nem. Ők egyből ellenséggé váltak. Sőt, még szaporították is őket. Kacsó Sándorral, s a Magyar Népközség vezetőivel. Egy részük azután, ha jól emlékszem, negyvenöt márciusának táján szabadult. Fél évet, illetve még egy fél évet ültek, még egy telet kihúztak mindannyian, engem kivéve. Negyvenöt januárjában német nevem miatt elvittek a Szovjetunióba. Deportáltak.

— *Nem előzte meg valamilyen szűrés a deportálást?*

— Tudok arról, hogy kijött egy román belügyi és szovjet katonai vegyesbizottság, amely kiválasztott ezeröttszáz németet, de még senki sem tudta, mire. Elkülönytették, s január 13-án reggel vonatra rakták őket. Nyilvánvaló, hogy utolsó reggel kivettek közülük valakit, mert bizonyára lefizette a táborparancsnok ezredest, és helyette nyomtak be engem... A létszám megvolt. A lágerparancsnok ezredes, aki az antifasizmusom miatt meg is pofozott, ő volt az egyetlen, aki megpofozott, német fasisztaként beutalt a Szovjetunióba. Jó vicc volt, de megtehetette.

* Önéletrajzi regény, magyarországi kiadása: Budapest, Magvető, 1977.

Az új hatalom még belügyi hatalom volt, s a belügyet egészen a Groza-kormány megalakulásáig, a jobboldal tartotta kezében. Ráadásul ezen a jobboldalon belül az ezredesünk már a háború alatt is liberálisnak, angolbarátnak számított. És nagy érdemei voltak Gheorghiu Dej szökése körül 1944. augusztus 23-a előtt. Biztos, hogy tudott róla, mert Dejt, miután egy társával megszökött a táborból, három napig nem kereste senki. Később még hallottam az ezredesről, hogy nagyon jó nyugdíjat kap Bukarestben. Remélem most már őt is isten nyugosztalja. Nagyon öreg lenne, ha élne még. Csendőr ezredes volt. Hát így kerültem én ki a Szovjetunióba. Könyvem egyetlen nem igaz szava, hogy a Szovjetunióról szólva mindig azt írom, fogságban voltam. Nem fogság volt az, deportálás. Az országot sem nevezem meg, de gondolom, nem nehéz kitalálni, mert azt viszont írom, hogy negyvenfokos hideg volt. S valószínű, hogy akkor nem Görögország. Bányákban, bányák körül dolgoztam a Donyec-medencében. Hogy ott mi minden történt? Egy sereg dolgot megírtam, egy sereg dologról eleve nem beszélhettem, hiszen nem írtam azt se, hogy a Szovjetunióban voltam, hogy deportálva voltam. S ha ezt elhallgattam, vélt vagy valódi kényszerűségből, *majd most kiderül*, akkor sok mindenről már nem beszélhettem... Nemigen tudok arról, hogy minálunk mindezt leírta volna valaki. Legkevésbé a németek. A deportálás az ő civiljeiket érintette elsősorban. Engem is civilként vittek el Mann családnevem miatt. Illetve nem is amiatt. Az ezredes jól ismert. Pontosan tudta ki vagyok: visszaütött. Tehetséges balegyenes volt. A Szovjetunióba megérkezve rögtön felkerestem a politikai tisztet, aki azonnal tolmácsot akart hivatni. Megmondtam neki, ha tolmácsot hív, velem ugyan egy szót sem beszél. Ugyanis többnyire volt SS-ek tolmácskodtak. Ki más tudott volna ott oroszul? Egy darabig nagy nehezen szót értettünk. Negyvenöt tavaszán viszont valami egészen lényegtelen akartam kérdezni ettől a tisztől. Megszólítottam, hogy Korsina elvtárs. Én neked nem vagyok Korsina elvtárs, mondta. Én neked főhadnagy úr vagyok.

Először csodálkoztam, aztán sarkon fordultam és faképnél hagytam a lágerudvar közepén. Ez meglehetősen szemtelenség volt tőlem, de őt egyáltalán nem zavarta. Eléggé patriarchális viszonyok közt éltünk. Hogy a főhadnagyom miért viselkedett így, azt jóval később tudtam meg, de ehhez elmondanék egy semmiképpen sem közlendő történetet. Ugyanis a történet olyan fantasztikus, mint egy rossz novella. Nem bírja el a nyomdafesték. El sem hiheti senki.

— Amikor Tirgu Jiuból a Szovjetunióba vittek bennünket, Iaşiban kellett átszállnunk a széles nyomtávú vasútra. Előtte ideiglenesen elhelyeztek minket egy iskolában. Nem volt egy pár zoknim, nem volt kabátom, nem volt becsületes cipőm se. Az indulás előtti utolsó pillanatban, még a Tirgu Jiu-i lágerben egy magyar férfi a markomba nyomott valami pénzt, egy másik pedig egy darab kenyeret. Volt hát útravalónak a darab kenyermeg az ezer lejem. Tíz pakli cigaretta ára abban az időben. Ötszázat odaadtam belőle a román katonának, aki a paszulyfőzeléket hozta egy nagy kondérban, s mondtam neki, hogy itt ez a levélke, legyen szíves vigye el Mihai Novicovnak, a helybeli kommunista lap főszerkesztőjének, aki pártkapcsolatom és főkönyvtárosom volt a lágerben. Este hozza a katona a vacsorát, de választ nem hoz. Azt mondta, nincs válasz. Nem emlékszem már, mit írtam Novicovnak. Biztosan azt, hogy Misa, itt vagyok és deportálnak a Szovjetbe. Nem jött el. Megkímélte magát egy rossz délutántól. Hallatlan gazság. Mert mint orosz, mint a kommunista lap főszerkesztője, másképp beszélhetett volna az orosz tisztel. Megmondhatta volna neki, hogy ide hallgass hapsi, ez az ember az egész háború alatt velem egy lágerben volt antifasisztaként bezárva. Jó, mondjuk ezt nem mondja meg. De akkor hoz egy kabátot és még egy darab kenyeret. Az Alexandru Jar ki-zárása előtti szünetben, amikor karon fogott mint annak idején a lágerban, azt mondta erről az írószövegség székházának kertjében sétálva, hogy ezt azért nem tette meg, mert a párt azzal, hogy ilyesmibe nem szabad beleavatkozni, ellenjavallta a közbelépését. Szerintem nem a párt miatt, szerintem szimpla gyávaságból nem avatkozott be. Mert nekem aztán egy ilyen helyzetben mondhatott volna akármit a párt! Elmentem volna. Mit kockáztatott? Orosz fordul az oroszhoz. Kommunista a kommunistához. Jézusmária! Ezután már széles nyomtávon utaztunk tovább. Bent a Szovjetunióban. Együtt egy orosz leánnyal, akit meglehetősen maceráltak az erdélyi szász fehérnépek. Leorosozták, lekurválták. Végül egy Falk Ricsi nevű barát-

tommal, aki szintén illegális kommunista volt, de nem régi internált, hanem a neve miatt, Falk Richárd címen volt új deportált, különben craiovai kőműves, aki mint Falk, németül tudott, de mint minden kőműves, egy kicsit olasz is volt, s tökéletesen tudott románul is, magyarul is, a deportálás felső korhatárát, a negyvenötödik esztendő eléréséig éppen elért idős emberrel odamentünk a németekhez: jól figyeljenek, mondtuk, tessék ezt a lányt békén hagyni, különben baj lesz. Mi védjük meg a férje helyett, s ettől kezdve békében utazhatott. Úgy került a vagonunkba, hogy német nevű magyar esztergályos férje volt Aradon, s amikor a férjét bevagonírozták, önként jelentkezett, hogy ő is megy vele. Tessék beszállni, mondták neki. Így kezdődött a kapcsolatunk.

— Kint a Szovjetunióban ez a lány, Ljuba, feltétlen bizalommal viselkedett irántam. A férjével pedig — különös módon — összeveszett. Még a beszélő viszonyt is megszüntették. A férj, azt hiszem, megőrült. A nő esténként, megegyeszer hangsúlyozom, ez nagyon bizalmas közlés, nem volna illő publikálni, nem ment vacsorázni. Elhozták a vacsoráját a szobájába. Én ilyenkor bementem hozzá beszélgetni. A férj pedig mindig kint volt a folyosón, s nagyon gyilkos szemekkel nézett rám, amikor meglátott. Mondtam a nőnek, hogy kint áll a férjed, te. Hagyd a fenébe, mondta. Mitagadás, nem értettem a viszonyt. Önként deportáltatja magát a férje miatt, s utána egy mukkot se szól hozzá. Rengeteget beszélgettünk Ljubával. Lágerviszonyok között férfi-nő kapcsolat volt, de nem szabad rosszra gondolni. Nem is lehet. Arra nem volt alkalom, s nem tudom mi történt volna, ha lett volna. Minden bajomat Ljubának panaszoltam el. Elmeséltem, hogy történt, amikor negyvenegy decemberében három nap után kiengedtek a jilavai börtönből, s elvittek Bukarestbe az országos sziguranca fogdájába. Elmondtam, hogy ott egy ukránnal zártak össze, akit akkor hoztak Karánsebesről. Emlékszel-e a nevére, kérdezte. Hogyne emlékeznék, Costiniuc. És hotini volt. Hotin, az Besszarabiában van. Folytasd, mondta Ljuba, én meg soroltam. Egy idő múlva megkérdezte, tudom-e, hogy ő hol dolgozik? Honnan tudnám? Az NKVD-n. Én vagyok a tábor enkvádése, mondta. Megmondta, hogy Costiniuc a nagybátyja, pontosan tudja, hogy Doftanából mikor vitték Karánsebesre, hogy onnan mikor került a szigurancára, így azt is pontosan tudja, hogy nem hazudtam. Megígérte, hogy a politrukkal levő félreértést is elrendezi. Ugyanis a főhadnagy, ahogy Ljuba elmondta, azért nem állt szóba velem, mert májusban, azt hiszem amikor a káderlapokat megcsinálták, tehát első ízben, amikor végre megkérdezték az embertől, hogy mi a neve, akkor a tolmács, volt SS, azt mondta a tisztnek, hogy amiket én állítok lágerről, antifasizmusról, az mind hazugság. Ő tudja, hogy én Hitler Jugend vezető voltam. Tisztázódtam hát, s bevontak a lágér antifasiszta klubéletének megszervezésébe, novemberben pedig az első transzporttal hazakerültem.

— *Megint félbeszakítalak. Felszabadult, vaspárdistáktól, fasizmustól megtisztított országba kerültél haza. A hátad mögött némi mozgalmi múlttal és nagyon sok tapasztalattal. Hogy az utóbbiakat milyen kínkeservvel gyűjtötted, az kiderülhetett az eddigiekből is. De nem esett arról szó, hogy a mozgalommal mikor, hogyan kerültél kapcsolatba?*

— Negyvenkettő elején iszonyú körülmények között dolgoztam kint a Zsil völgyi alagutaknál, román örök és egy Prager nevezetű cég olasz—magyar hajcsárainak a keze alatt. Az olaszok híres kőművesek. Ezek elmagyarosodott olaszok voltak, akik ki tudja, mióta éltek már a Zsil völgyében. Folyékonyan beszéltek magyarul és olaszul, románul gyengébben. Körülményeinknél csak a teljes magány volt elviselhetetlenebb. A társalanság. Mert belecsöppentem ugyan egy jól szervezett kommunista közösségbe — amely azonban éberségi okok miatt ezt nem volt hajlandó önmagáról bevallani. Jóban voltam egy magyar anyanyelvű szakáccsal, aki néha egy fél darab puliszkát adott, ami roppant nagy dolog volt. Kikérdezett, aztán amikor rájött, hogy én rengeteg Ady-verset tudok, sőt Ady forradalmi verseit is el tudom mondani, nagy gyönyörűséggel szavaltatott, amíg a puliszkát kavarta. Így hát ő majdnem nyíltan bevallotta, hogy tagja a mozgalomnak, de mindahányszor mereven elzárkózott, ha erre konkrétan rá akartam térni. Gondolom, nem a saját jószántából. Mert tizenkilenc éves lé-

temre én annyi Ady-verset tudtam, amennyit egy beugrató ügynök élete végéig sem képes megtanulni. Nagyon jó könyveik voltak. Természetesen eldugva. Nem voltak hajlandók egyet sem odaadni. Engem pedig az érdekelt volna. A könyv. A könyvek és az emberi kapcsolatok. Az emberi kapcsolatok hűvösek voltak és diplomatikusok, könyvek pedig egyáltalán nem voltak. Ettől én annyira elkeseredtem, hogy egy szép napon, talán negyvenkettő májusában, megszöktem. Ez olvasható a könyvemben is. Utána fél évet ültm a craiovai börtönben, majd visszakerültem Tirgu Jiuba, a táborba. Ahol sok minden megváltozott ez idő alatt. Megszűnt a munka az alagutaknál. Sztálingrád idejét éltük, s ehhez mérten megváltozott a bánásmód. Szigorúbb lett a fegyelem. Magam mögött hagytam egy Dosztojevszkij-típusú nyomortanyát Craiovában és egy civilizált, szervezett világba kerültem vissza, ahol épp a szervezettségnél fogva egész jó volt az ellátás. Lágerkörülmények között nagy eredmény volt: megkaptuk azt, ami járt. Nem lehetett lopni a rabok kosztjából. Működött a Vörös Segély is. Már apámtól is, aki tizenkilencben önkéntes volt Budapesten, s baloldali beállítottságú maradt azután is, hallottam egy-két dolgot, s a nagybátyámtól szintén, és a háború is, s mindaz, amit a bőrömnön tapasztaltam taszított, vagy inkább vonzott bal felé. De hiába. Kiváló kommunista barátaim voltak, de politikáról nem voltak hajlandók tárgyalni velem. S ez így ment, noha már egészen jó körülmények között éltünk és dolgoztunk. Nagyjából egészségesileg is felépültem, de az elszigeteltség a betegségnél is szörnyűbb volt. Ez így is maradt volna, ha nem történik egy eléggé kellemetlen incidens: a kommunista csoport főnökét egy székely gyerek, Tóth Pista, rajtakapta egy nővel. Talán csókolóztak, ami a lehető legszigorúbban tilos volt. A Kicsipista, mert így hívtuk, alacsony gyerek volt, elpletykálta a dolgot. Amire ez a kommunista boss elkapta Kicsipistát és megpofozta. Lágerviszonylatban ez lehetetlen. A pofozkodás nem tartozott a bevett szokások közé. Főleg a magyarok zúdultak fel. A kollektivitásból kizárt magyarok — jórészt katonaszökevények, vagy tizenöten. És akkor elkövettük azt a hallatlan merészséget, hogy összeültünk az étkezőteremben és üléseztünk, hogy már most mit tegyünk, hogyan tovább? Most már pofozni kezdenek bennünket? Egyfolytában rohantak hozzánk a küldöncök, hogy gyerekek ezt nem szabad, azonnal hagyjátok abba. Nem szabad tizenöt embernek összeülnie. Szigorú parancs szólt, hogy három embernél többnek nem szabad csoportosulnia, mert az rögtön provokációra ad alkalmat. Mi ennek fittyet hánytunk és azt mondtuk, kérem szépen, mi azonnal abbahagyjuk, ha az az illető bocsánatot kér Kicsipistától. Mert ez a pofon nagyon veszedelmes kezdet volna. Olyan konfliktusnak a kezdete, ami nektek se érdeketek. Erre a sztereotip válasz mindig az volt: mi az hogy *nektek*? Mi nem vagyunk senkik, ti nem vagytok senkik. Folytatódott tovább. Azzal, hogy nemcsak arról a pofonról van szó. Hanem a tizenöt emberről, akit mindenféle társadalmi életből kizártatok. És ez így húzódott talán egy hónapig is. Állandó konfliktus, állandó veszekedés, állandó gyűlölködés — amit én egy szép napon meguntam, s elkaptam az udvaron egy rendkívül rokonszenves embert. Elmondtam neki, hogy már rég nem a pofonról, rég nem a bocsánatkérésről folyik a szó. Egy kicsi kölöknek eljár a szája. Na és? Megtörténik. Itt egy csomó embernek a céltalansága, kiközösítettsége miatt tart a vilongás. Ami engem személy szerint illet, én a következő vagyok: elmondtam az életemet, a családi körülményeimet. Szabályszerű káderlapot állítottam föl önmagamról. Rendkívül figyelmesen meghallgatott és azt mondta, hogy ő erre válaszolni nem tud, de hamarosan fog. Pár nap múlva meg is kaptam a választ: a kommunista csoport elfogadhatónak tartotta amit mondtam, és tudomásomra hozzák, hogy bevettek a Vörös Segélybe. A Vörös Segély még nem a párt volt, még nem a KISZ, de már a mozgalom. Úgy mondhatnám talán, hogy felvettek a szimpatizánsok közé. Elmondták a Vörös Segély szigorú szabályait — tehát bevallották, hogy létezik. Hatalmas dolog volt. S megmondták, ha ezentúl csomagot kapok hazulról, a tésztának az ötven százalékát, a szalonnának a nyolcvan százalékát le kell adnom. A cukrot mindet. Temesvári nagyszüleimtől általában tizenhét kilós csomagokat kaptam. Egyetlen feltevéssel azt szabták, hogy elvbarátaimmal, értvén ezen azt a kis magyar csoportot, amelyhez tartoztam, meg kell szakítanom a kapcsolataimat. Mármint abban az értelemben, hogy velük

erről az ügyről nem beszélhetek. Na jó. De mi lesz velük, kérdeztem. Az nem az én gondom. Ennek közvetlen következménye az lett, hogy a magyar csoport engem rögtön kiközösített, mint nemzetárulót. Az ágytársam, egy Fazekas Feri nevű fiú, megszüntette a köszönő viszonyt. De három hét múlva látom ám, hogy csomagot kapott Fazekas Feri, s borzasztó idegesen várja, hogy minél hamarabb tűnjek el a közeléből. Nahát, én azért se. Végül megunt a dolgot, s hátat fordított, hogy ne lássam, mit csinál. Én viszont láttam, hogy a hazulról kapott kalácsot kétfelé vágja, a szalonnát öt darabba... Elröhögtem magam. Ő is. Már Fazekas Feri is tagja a Vörös Segélynek. Vagyis rövid időn belül minden használható ember bekerült a mozgalomba. Mondhatom, hogy az én kezdeményezéseimre. Két-három ember kivételével, akikkel nem álltak szóba. Lumpenelemek voltak, nem lehetett mit kezdeni velük. Hozzánk is csak azért tartoztak, mondjam-e, hogy faji alapon? A nyájszellemből kifolyólag. Megalakult tehát egy kisebb magyar csoport, amely tagja lett a Vörös Segélynek, s ami fontosabb ennél: politikai oktatásban részesültek. Megszüntette mindenféle elszigeteltséget, de most már megtartva a legszigorúbb konspiratív szabályokat, kapcsolatban voltunk a mozgalommal. De mindenki csak egy személlyel. Feladatot is kaptunk. Én például Mihai Novicov keze alá kerültem segédkönyvtárosnak. Négyszáz könyvünk volt. Aki hazulról könyvet kapott, az beadta nekünk, a könyvtárba. A könyvtáros hálólhelyén álltak a könyvek, s gyakorlatilag én kezeltem őket. Akkoriban már megjött a börtönből Gheorghiu Dej s Chivu Stoica is. Igen ám, de akadt köztünk, pontosabban nem köztünk, mert a kommunista csoporthoz tartozott, egy kémgyanús, Nagy Pista nevű asztalos. Nem azonos Nagy István író asztalossal. Bár fiatal fiú volt, sokat ült Doftanában, és már sokkal előbb tagja volt a mozgalomnak onnan, mint én eminensen. Sőt, mire mi is bekerültünk a mozgalomba, addigra besúgó lett belőle. Aztán egyszer fogta magát és megszökött. Elfogták, visszahozták, bezárták. Én akkor abban a csoportban dolgoztam, amely a barakkok fedelét szegelte le kátránypapírral és öntögette le szurokkal. Épp a parancsnokság épületén dolgoztunk, amikor ezt a Pistát a fogdából áthozták oda. Magához az ezredeshez. Én szépen leereszkedtem a barakk tetején, pontosan az ezredes nyitott ablaka fölé, és kihallgattam a kihallgatást. A fiú menteni próbálta a bőrét, s szépen elmesélte a mi összes kalandjainkat. Azt, hogy a lágerben a kommunisták, akik lényegében az ország kommunista pártjának a vezetői voltak, lassan behálózják és megfertőzik a fiatal magyar gyerekeket. Ezt én természetesen jelentettem ott, ahol kellett, az ezredes pedig, kicsit elkésve, átrakott minket a harmadik csoportba. Az első csoportban voltak azok, akik megfizették a kosztjukat, szállásukat. Voltaképpen első osztálynak számított ez a részleg. Ott ült például Földes László. Nem ismertem, sose találkoztam vele. A második csoportban voltak a kommunisták, s köztük mi, a harmadikban pedig valami szedett-vedett népség, feketézők, szélhámosok stb. Ebben a rettenetes kuplerájban helyeztek el bennünket. A szervezett kommunista csoport után mintha Harlembe kerültünk volna. Huligánság, szélhámosság, a gyengék elnyomása jellemezte az itteni életet, amelynek csúcán két-három kövér, basáskodó pénzes pali állt. De már későn raktak közéjük minket. Szerveztettek voltunk. Eleve úgy mentünk át, hogy ott önálló baloldali életet élünk. S megint hozzánk csapódott három-négy ember, a mozgalommal közösséget nem vállaló srácok, akiknek nem kínálkozott más megoldás csak az, hogy minden világnézeti megfontolás nélkül — azt se tudták mi az, nem is volt világnézetük —, ehhez a szervezett csoporthoz szegődjenek. Volt tehát egy szűkebb kommunista, és egy valamivel bővebb magyar közösség, amely hallgatólagosan tudomásul vette rólunk, hogy kommunisták vagyunk, viszont azt is tudták, hogy nem lopunk, hogy megbízhatnának bennünk, hogy tisztességesek vagyunk. És mi nem is viselkedtünk velük olyan zárkózottan mint hajdan velünk a többi elvtársak. Nem is lett volna értelme. Én azt az elszigeteltséget, zárkózottságot butaságnak tartottam. Baloldali butaságnak. Négyszemközt bármikor hajlandó voltam elmondani, hogy ez van, az van. Na bumm. Hát kinek tudja elárulni? Úgyis tudja már mindenki. Akcióba léptünk és néhány hét alatt ráncba szedtük azt a hetven embert, akik közé betettek minket. A csoportparancsnokot leváltottuk, s kineveztük a mi emberünket, akit nekünk a kettes csoportból ajánlottak. Nagyon okosan nem magyart, nem kommunistát. Egy ukrán srácot, aki mindenben ránk hallgatott. Úgy hiszem, ő is szimpatizáns volt, bár erről egy szót sem beszélünk soha.

— Volt nekem abban a táborban egy rokonom is. Bizonyos Diószegi nevezetű csendőr. Talán tizedes. A fürdő felelőse. Temesvári származék, anyám unokahúgának a férje. Ez a csendőr-fürdőfelelős iszonyúan rettegett tőlem. Attól tartott, ha kiderül, hogy neki rokona van itt, vége a jó meleg, a szó szoros értelmében vett meleg helynek a fürdőben, s áthelyezik valahová. Talán a frontra. Semmilyen kapcsolatot nem tartott fenn velem. Ezt a tudomásomra is hozta, s én meg is értettem. Minek veszélyeztetsem a szerencsétlenjét? Na igen. De közlekedett ám a front. 43—44 telén már a Dnyeszter felé járt. Ennek a télnek az egyik napján megtudtuk, hogy hetven úgynevezett vasgárdista rebellióst hoznak mihozzánk. A legveszedelmesebb fajtát. A Diószegi rokonom üzent meg a fürdőből. Becsületére legyen mondva. Azt is megüzente, hogy ennek a hetvennek a fürdőben már leadták a drótot arról, hogy egy kis létszámú magyar kommunista csoport terrorizálja a közösséget. A vasgárdisták éjjélkor kifürödve jöttek a barakkba, s egy Schuller Jancsi nevű gyerek valami rettenetes hangsúllyal rájuk kiáltott, hogy ne zajongjanak, mert mi holnap dolgozunk. A hangsúly olyan félreérthetetlen volt, hogy egyikük rögtön visszakíáltotta: menj az anyád picájába, Budapestre. Na mondtuk, kezdődik. Másnap reggel egy Krámer Zoli nevű haverrel, azért vele, mert mi ketten beszéltünk tökéletesen románul, most különben nyugdíjas fodrász, Kolozsvárt lakik a Görögtemplom utcában, odamentünk a vasgárdistákhoz és ápertén megkérdeztük: ki a parancsnok? Roppant elcsodálkoztak. Annyira, hogy egy fiatal, szimpatikus egyetemi hallgató azonnal ráfelelte: én. A többiek is csak bámultak. Nem jönne ki velünk egy kicsit az udvarra, kérdeztük. Kínos csend. Az udvaron nem járt senki. Elég hideg tél volt. Láttam, azt latolgatja egy pillanatig, hogy mit keressen ő két magyarral az udvaron, de volt benne büszkeség is. Egy parancsnok nem félhet. De igen, mondta. Szívesen. Kimentünk. A többiek nagy álmélkodással néztek utánunk. Egy vagy két órát sétáltunk a hóban és elmagyaráztuk neki, mi a nagy büdös helyzet. Azzal kezdtük, hogy tudjuk, milyen értesítést kaptak a fürdőben. Az, hogy magyarok vagyunk — stimmel. Az, hogy kommunisták — stimmel. De az is stimmel, hogy a többiek szélhámos gazemberek. És akik mint ők, évek óta be vannak zárva, épp olyan pontosan tudják mint mi, hogy itt semmilyen világnézeti kérdést nem fogunk egymás közt megoldani. Mert lehetetlen. Azzal, ha azt választják, hogy a banda mellé állnak, nem oldanak meg semmit. Összeverekszünk legfőljebb. Szó szerint azt mondtam neki, hogy öt ember meg tud verni egyet. Mi sem könnyebb. Hetven ember tizenötöt nem tud megverni. Tizenöt fiatal srácot nem lehet megverni. És a konfliktusokból csak a parancsnokságnak lesz haszna. Mert beteszi az őrséget a barakkba. S minden más módon is megnehezíti az életünket. Tudják ezt maguk is, mondtam. Tudták. Nagyon tetszett neki, hogy semmit le nem tagadtunk, s a végén megkérdezte: na jó, és mit óhajtanak? Két dolgot. Az első: az a bizonyos Moldován úr, mert megtudtuk közben a nevét, kérjen bocsánatot Schuller Jancsitól. A második: ilyesmi többé ne forduljon elő. Akkor rend lesz, amit maguk is szeretnének. Látjuk, hogy szervezett a csoport. Világnézeti kérdésekben nincs mit osztozkodnunk. Itt. De hogy milyen rend, milyen tisztaság van, hogy mennyire nincs lopás, kártyázás, tetű — azt láthatja. S ez maguknak épp úgy érdekük, mint nekünk. Maguk jól öltözöttek. Ez azt jelenti, hogy évekig bírták. Amit csak vasfegyelemmel lehet. A vasfegyelem ellen semmi kifogásunk. Sőt, mi is ezt gyakoroljuk. Azt válaszolta, rendben. El van intézve. Beletelt egy pár napba, amíg Moldován úrnak lecsillapodott a haragja és hajlandó lett Schuller Jancsitól bocsánatot kérni, de megtette.

— *Ki volt a fehér pulóveres egyetemista?*

— Nem tudom már, hogy jól emlékszem-e a nevére. Negyvenhatban találkoztam vele Temesvárt az utcán. Rettenetesen megörvendett nekem. Azt hiszem, folytatta az egyetemet.

— *Folytassuk akkor ott, ahol közbevágtam: 1945 novemberében leszálltál a Szovjetunió-ból megérkező vonatról. Kihez fordultál, mihez fogtál?*

— Bukarestbe kerültem. Ott akartak fogni valami munkára, de én nem vállaltam. Haza akartam menni. 1946 januárjában Temesvárt elmentem a párthoz egy ajánlólevéllel, amit

Szenkovits Sándor adott Bukarestben. Mit akarok csinálni, kérdezték. Újságíró szeretnék lenni. Apám is az volt. Na jó. Akkor írjon egy riportot. Miről? Hát honnan jön? A Szovjetunióból. Bányából. Hát arról a bányáról egy jó riportot. Hazamentem, megírtam, visszavittem. Beleolvastak, áthívott a titkár egy kislányt, s kérdezi tőle, nincs-e szükségük a helyi pártlapnál, a Luptătorul Bănăţean-nál — bánáti harcost jelent az újság címe — egy szerkesztőre? Na itt van egy ember, vidd át. Az az apróság nem ragadta meg a figyelmét, hogy a riportot én magyarul írtam, s a Luptătorul Bănăţean román lap volt. Átvittek. És én három évig román újságíró voltam. A szerkesztőségben sokat beszéltünk magyarul, mert nem én voltam az egyetlen magyar. Onnan kerültem föl Bukarestbe az Ifjúmunkáshoz főszerkesztő-helyettesnek, aztán főszerkesztő lettem, s három évig dolgoztam ott. Ötvenkettőben végig az Ifjúsági Kiadónak voltam szerkesztője, ötvenhárom januárjában saját kérésemre visszahelyeztek az Ifjúmunkáshoz, de már nem főszerkesztőnek, hanem szerkesztőnek. Ez a jó élet majdnem három hónapig tartott. Márciusban egy csomó magyar lap megszűnt. A Szakszervezeti Élet, az Ifjúmunkás, a Pionir például, ami hirtelen eszembe jut. Hosszú idő után először maradtam állás nélkül. Robotos Imre hívott az Előréhez. Én abban az időben még betartottam a játékszabályokat. Felmentem a pártközpontba, ahonnan valami román napilaphoz helyeztek el. Mondtam nekik, de kérem, én író vagyok! Akkor már meg is jelent az első kötetem, az Ők féljenek! Valamint egy fordításkötetem és egy gyerekkönyvem. Azt mondták minden rendben. Ott nem kell csak napi nyolc órát dolgozni, aztán haza mész és írsz. Azt nem lehet, mondom. Na jó, akkor menj az Előréhez. Ott egy esztendeig dolgoztam, aztán felmondtak. Nagyon tisztességesen, udvariasan megmondták, hogy létszámcsökkentés van, én pedig író vagyok. Kit csökkentsenek, ha nem engem, aki anélkül is meg tudok élni? Persze ez a meg tudok élni, elég nehéz volt. Körülbelül ötvenötig nem volt állásom. Ötvenötben elküldtek egy hónapig Csehszlovákiába, s amint hazaérkeztem, legnagyobb döbbenetemre az írószövetség titkárává neveztek ki. Három titkár vezette akkor a szövetséget: Mihai Beniuc, Aurel Mihale meg én. Leginkább azért csodálkoztam, mert röviddel előtte még nem is voltam tagja az írószövetségnek.

— *De titkára sem maradtál sokáig. Már tudjuk, hogy közeledik ötvenhat tavasza, hamarosan szervezni kezdik azt a gyűlést, amelyen Alexandru Jar fel fog szólalni. Emiatt majd áprilisban — akaratod ellenére, önkéntelenül? — te is megszavazod kizárását a pártból. És utána lemondasz titkári tisztségéről.*

— Az Irodalmi Alap vezetőségének viszont továbbra is tagja maradtam. Beniuc Mihály jóvóltából. Beniuc állást foglalt ellenem az ülésen, amin nem csodálkozom, mert az első pártgyűlés volt, amelyen részt vehetett. Addig ugyanis fel volt függesztve. Viszont úgy gondolta, hogy lemondásom nem vonatkozik automatikusan a másik tisztségre is. Néhány nap múlva találkoztunk az utcán, s mondta, hogy rosszul nézek ki, elküldene egy hónapra Sinaiára. Eből jól tudtam, hogy akkor el kell tűnni. Egyrészt felszólalt ellenem, másrészt minden lehetséges módon istápolta. Azóta nagyon sok év múlt el. Többször szóba került, hogy ide-oda kineveznek. Például a Napsugárhoz, a Jóbaráthoz főszerkesztőnek. De minden alkalommal kútba esett a kinevezés. Priuszom van. Pedig Jart azóta rehabilitálták. Közvetve bizonyítva ezzel, hogy igazam volt. Igazam volt, amiért tiltakoztam, igazam volt, amiért lemondtam. De úgy látszik, nem ez a lényeg, nem erről van szó, hanem egy rosszul értelmezett hűségről. Mind a mai napig priuszom van. Nem bántottak, de nem is segítenek többet. Elmondhatom, hogy az egyetlen ember, aki segített, épp Szilágyi Dezső. Ha ő nincs, akkor ma sincs egy falás kegyerem.

— *Beniuc felszólalt ellened, ugyanakkor istápolta mindenféle módon. Az emberi magatartásoknak ez a kettőssége...*

— ...az idők szele.

— *Modellizálható „kulcsmagatartás”-e?*

— Kezdjük messzebből. A román írók nagyon nem szerették Beniucot. Mert basáskodott stb. Tény, hogy elnyomott bizonyos embereket. Blaga például nem jelenhetett meg, míg Beniuc ott volt. De talán-talán akkor sem jelenhetett volna meg, ha Beniuc nincs ott. Mindenestre íróberkekben a sztálini korszakot Beniuc-kal azonosították. Ami túlzás. Ugyanaz történt volna nélküle is. A nemzetiségi ügyekben viszont mindig teljes mellszélességgel kiállt. Mindig rendkívül következetesen kiállt a magyarok mellett. Az a fajta kettősség pedig, amiről beszéltél — van. Bizonyára Budapesten is, bizonyára másfelé is. Nyugaton is. Ez természet-szerűleg fakad abból a helyzetből, amelyben az embernek egyik alapvető meggyőződése szem-be kerül a másik alapvető meggyőződésével. Az egyik az eredendő humánumból fakadóan, a másik a rosszul értelmezett szervezeti fegyelemből fakadóan. Azt hiszem, a szervezeti fegy-elem épp azt követelné az embertől... Inkább idézek egy verssort: „Az én vezérem bensőmből vezérel!” Akit a vezére nem bensőjéből vezérel, azzal nem sokra lehet menni. Akkor esetleg egy teljesen hamis, tökéletesen alakarat érvényesül. Azt hiszem, semmilyen szervezet nem jár jól, ha a tagjai, egy eszme hívei, nem azt nyújthatják, amik, hanem erőszakot kell tenniük ön-magukon, elfojtva képességeik, elképzeléseik javát. Így a legrosszabbat nyújtják abból, ami-jük van. Ezzel vége, ezt már nem kell részletezni.

— *És a magad tanulságait? Ha szabad így fogalmaznom: a magad hívőségéről mit mon-danál el?*

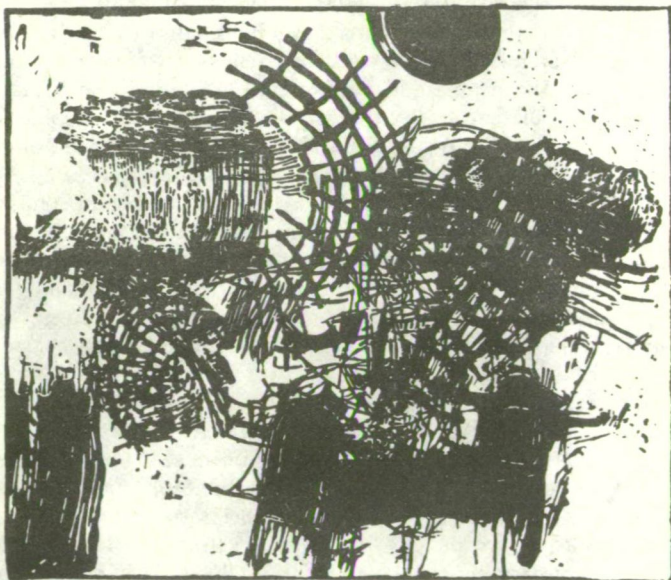
— Nagyjából mindenki olyan volt mint én. Mondjuk nemcsak Potsdamtól Sanghajig, hanem Aragon és Pablo Neruda is. Ez nem mentségkeresés — korjellemzés. Még a mozgalom-tól távol álló haladó polgári értelmiség is azt hitte, hogy ez így van rendjén. A Rajk-ügyet el-hittük. Ez a mi bűnünk-e csak, vagy talán inkább azoké, akik elhittették velünk? Nem akarom azt mondani, hogy például magáé Rajké. Sajnos. Belement. Én meg ültem otthon és hallgat-tam. Amikor kiirattam az újság fejlécére, hogy Sztálin a harcunk, Sztálin a béke, Sztálin nevé-vel épül a világ! — nem is tudom, hogy ki írta —, ez három olyan kijelentés volt, amiben szen-tül hittünk. Sztálin a béke. Egy atomfenyegetéses világban ezt elhittük. Hogy itt-ott láttunk apróságokat, amikkel nem értettünk egyet? Hát az mindig van. Még meg is mondtuk. Olykor csodálkoztunk, hogy hiába mondjuk. De emiatt egy rendszer nem vesztette el százszázalékos hitelét. Kilencvenöt százalék megmaradt. Emlékszem egy lányra, aki ötvenháromban fölállt azon a bizonyos márciusi ülésen, amelyen megszüntették az említett lapokat. Fölállt és kije-lentette, hogy ő ezt nem érti. Mire egy másik leányzó letolta. Letolta, mert az volt az utasítás, hogy meg kell szűnniük. De feltételezem, hogy emez sem értette, miért? Én is felszólaltam eb-ben az ügyben. A következőket mondtam: kérem szépen, mi harcolunk a miszticizmus ellen, a nacionalista és a katolikus befolyás ellen. Ha nem jelentetjük meg az Ifjúnunkást, hová mennek azok a gyerekek? A paphoz. Akkor csak a pap szól magyarul hozzájuk. A központi bizottsági küldött hümmögve feljegyezte... És ebben maradtunk. Mindaddig, amíg újra meg nem jelent az Ifjúnunkás. Jó sok év múlva. És számtalan ehhez hasonló eset. Ártatlan embe-reket letartóztatnak, s csupán ettől elhiszed, hogy nem ártatlanok. Vagy nemzetiségi vonatko-zásban történnek szörnyű dolgok, s azt hiszed, hogy ezek nem szörnyű dolgok. Hittünk, s ha nem kaptunk magyarázatot, addig erőltettük a hitünket, míg meglett a magyarázat. Miközben letartóztatják Anna Paukert. Letartóztatják Luká-t. Letartóztatják Méliuszt és Balogh Ed-gárt. És szörnyűségeket tudunk meg róluk. És amíg ki nem szabadulnak és felülről ismét ki nem jelentik, hogy pardon, addig az én tudatomban bűnösök maradtak, bűnösök voltak azokban az években. Ma már elég nehéz volna becsületszóra elhítenni velem, hogy nagyon kedves és tiszteltetle méltó ismerősöm egy fenevad, akit ketrecbe zárva kell mutogatni. De eh-hez el kellett telnie vagy harminc évnek. Húznak legalább. Tíznek legalább. 46-tól 56-ig. Azóta legalább annyi történt, hogy mindenfajta információt kritikussal szemmel nézünk és át-szűrünk. Meglehet, hogy így is tévedünk. De nem akkorát.

— Amit eddig elmondtál, mindazok nagy részén, egy-két „apróságot” leszámítva, kelesztülmehetett volna egy román író is. De ez a néhány apróság nem leszámítható. Egy élet perspektívájából tekintve: kibővíti a megrövidülések körét.

— Az önálló nemzetiségi lét, az anyanyelv épp olyan szükséglete lehet az embernek — nem biztos, hogy mindenkinek az —, mint a kenyér, a ruha. Hiába adnak nekem jó lakást, ha abba a lakásba nem szabad bevinnem József Attila verseit. Tilos. Hiába látnak el tökéletesen, ha a gyermekemmel csak portugálul szabad beszélnem. Akkor valamiképpen engem kegyetlenül megrövidítenek. És ha a szocializmus azt jelenti, hogy az emberi igényeket a lehetőségek szerint maximálisan ki kell elégíteni, márpedig ezt is jelenti, akkor ebben az igényben minden benne van. Az emberiség, a becsületes emberi viszonyok, az anyanyelv. Nemcsak az, hogy élhessek az anyanyelvemen, hanem az is, hogy magyar anyanyelvünket épp úgy tiszteljék mint a kenyeret, amit eladnak nekem.

— Vagyis?

— Az embert meglegyinti a történelem szele... Így szokták mondani, nem? S rájön, hogy vannak kérdések, amelyeket az eljövendő évszázad fog tisztázni. És akkor visszafordul olyan kérdésekhez, amelyekről tudja, hogy talán ő is képes tisztázni őket. Ez feltétlen kötelessége. Még akkor is, ha belátja, hogy száz évet ő nehezen várhat. De száz napot igen. És e száz nap alatt feltétlen kötelességei vannak. Még akkor is, ha ez nagyon csekély mértékben, vagy egyáltalán nem mozdítja elő a dolgok történelmi alakulását.

BÁCSKAI BERTALAN GRAFIKÁJA